

ACC. N:R M. 14677:1-13.

Landskap: Blekinge
Härad: Östra
Socken: Torhamn
Uppteckningsår: 1958

Upptecknare: Agneta Sundelöf, Lund
Berättare: Gustaf Landmér, Växjö
Berättarens yrke: distriktsförestandare för
Svenska missionsförbundet i Småland
Född år 1898 i Kristianopol

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

När den nya tiden kom till bygden. s. 1-9.

Lekar. s. 10.

Magi vid sjukdomar. s. 10-11.

Trollnystan. s. 11.

Visa förakt, - bjuda surmjölk ur en huvudskål. s. 11.

Offra pengar. s. 12.

Lampor s. 12.

Första cykeln. s. 13.

LUF 73

Gustaf Landmér är distriktsföreståndare för Svenska missionsförbundet i Småland, bosatt i Växjö.

Att han är född i Kristianopol, betyder bara att hans föräldrar var där tillfälligt då. Hans far var bonde i Svanhalla. Själv räknar han sig helt som Torhamnsbo, och hans släkt har bott där sedan 300 år tillbaka.

Han följde med sin familj till Amerika vid 7 års ålder, men de kom efter några få år tillbaka igen. 1913 emigrerade han själv, men har sen bott i flera omgångar i sin hemsocken och känner oerhört väl till den, speciellt dess östra del.

Intervjuen gick inte regelsrätt efter frågelista, då hans berättartalang var för flödande för det. Det mesta täcks av LUF 73, men för att göra hans berättelse någorlunda rättvisa, låter jag avdelningarna ha den ordning han gav dem.

"Det är märkligt hur opåverkad denna bygden varit av Karlskrona. Kanske är det det geografiska läget och den stora fattigdomen, som gjort socknen så isolerad. Det religiösa livet t.ex. har så vitt jag kunnat utforska, aldrig varit påverkat av pietismen och herrnhutismen i Karlskrona, som dock var ett centrum för den riktningarna under 1700 - talet, med stora präster som t.ex. Elving och hans företrädare. Inté heller har man här deltagit i fejderna Sverige - Danmark: Dacke hade t. ex. folkuppstånd i Jämjö

1
LUF 73

skogar och i Kristianopel, men aldrig var några från Torhamns socken med.

Jag tänker mig att det såg ut så här: En oerhört efterbliven bygd --- prästernas anteckningar från den tiden visar det också --- där den gamla Odendyrkan satt i mycket länge. Och känsla för den gamla blodshämnden, släktfejdena. Den känslan fanns bland människorna ännu under min barndom, och min far har berättat, att folk brukade spotta efter honom, när han var barn. Det var nämligen så, att min farmors bröder hade lurat pengar och djur av folk i fyllan och villan. Och även om de fått sona för det --- min en gång rika släkt blev så utfattig, att min farmor då hon gifte sig fick bara 2 skäppe land med sig (1 skäppe land = så stort stycke åker att man kunde så en skäppa korn på det). --- Trots det spottade de efter far.

Och likaså var det snarast en sed, att om en flicka blev med barn och barnafadern vägrade att gifta sig med henne, så skulle flickan^s/bröder grundligt klå upp den mannen.

Som vi slogs, när jag gick i skolan här i Sibaboda (1908 - 09). Det var slagsmål mellan den södra delen av skolroten och den norra, och på avslutningsdagen slogs skolorna med varandra. Vi slogs med knölpåkar, blydaggar, slidknivar och vi hade revolverar, som sköts med småsten. Vi slogs vid dansbanorna och efter jultottan var det årligen stort slagsmål mellan Jämjö och Torhamn.

Karl Morén, en Predikant, har själv berättat för mig, att en gång då han predikade i Truseryd (1910 - 15), kom det i ett gäng i missionshuset, som hade druckit för mycket och förde ett stort buller. Men han var en stor och stöddig karl och tyckte, att skall de gå i Guds hus så skall de också vetas hut. Han gick ned och slängde ut några stycken, men det var en religion de inte gillade, så de störtade in igen. Och de drog blankt. Det slutade med att han fick hoppa ut genom ett fönster för att klara livhanken.

Det var hämndkänslan och råheten här, och att det seⁿ blev bättre, berodde väl på att spriten förlorade sitt herravälde. Växkelserna gjorde väl också sitt.

Lärarna kom ~~sk~~ heller inte hit med någon högre kultur. Det var mest andra klassens lärare som kom hit förr. Min mor hade aldrig gått i skola och min far gick bara några få veckor. Så lätt hade de väl heller inte --- min lärarinna hade ungefär 70 barn att försöka hålla reda på på en gång.

Och tidningarna: I min barndom hade man tidningen ihop. Far och hans granne hade en tillsammans. Det var Karlskrona Tidning man hade, så länge den fanns. Från första världskriget blev det Blekinge Län Tidning.

Posten fick vi gå till Torhamn och hämta. Man turades om på gårdarna att gå och hämta. Så långt som till 1913 vet jag att det var så, för då for jag till Amerika på allvar, och jag har själv gått postbud.

Nöjen förutom sprit och slagsmål var här inte mycket av. D.v.s. nästan alltid föddes det första barnet i ett äktenskap bara några dagar efter bröllopet. Men det var alltid ett smygande och nästan fult förhållande mellan könen.

Visst fanns det dansbanor. En här i Alparken --- 50 m från kolera-kyrkogården --- en i Svanhalla och en i Torhamn, men det var aldrig något organiserat, ingen ordning och reda --- ungdomen hade inga ledare.

(Binäringar) Emigrationen har betytt mycket. Den började på 60 - talet och nådde sin höjdpunkt på 80 - talet. Kulmen var 1886 ungefär. Man tjänade ihop 6000 kr och kom hem och köpte en åttondels gård.

Vid sekelskiftet började man resa till sockerbetsfälten i västra Blekinge, Skåne och Danmark. Senare, omkring 1910, började man fara till Öland och tjäna lite på sockerbetorna där.

I västra delarna av socknen hade man stenhuggeri, i Bursevik och Gisslevik. Det fanns ett brott i Truseryd också, men där var stenen av dålig kvalitet. Men det gav dåliga inkomster. Alla de stenhuggare jag känner till var inga inflyttade --- det var gamla Torhamnsbor.

Sjömansyrket idkades dåligt här. Avsaknaden av djuphamn gjorde att det inte var så lätt att få tag i skutor att ta hyra på. På 90 - talet började man skaffa sig utbildning på annat håll --- blev styrmän och annat befäl, och så lotsar. Men inte var

^{många}
det inte.

Så fanns det en stärkelsefabrik i Gisslevik. Tror den startades någon gång mellan 1905 - 10. Dit kunde bönderna sälja sin potatis, jag minns att vi gjorde det.

Kvarnar fanns här också. I Björkenäs --- den fanns mycket tidigt ---, Truseryd och Porhamns udde. Och så en i Svanhalla, det var nog den yngsta, jag tror den byggdes 1912 eller något år tidigare. Men de större maldresorna för att få finmalet, fick vi göra till Lyckeby eller Augerum. Men kvarnarna här betydde nog en hel del för roket, visst malde de grovt, men man kunde ju baka grovt bröd av det.

Fiskelägen fanns det i Attanäs, Sandhamn, Svanhalla, Truseryd och Torhamn. Förutom de i skärgården. Det var vrakfiske, ålfisket var kronfiske och förbihåller bönderna med fiskerätt. Svanhalla hade den största flottan. 11 vrakekor, alla med lustiga namn som Kon, Tjuren, Fattigvården m.fl. En vrakeka var en odäckt roddbåt, de minsta 28 - 32 fot, de största 35 - 37 fot. De äldsta båtarna hade dragsegel --- de påminde om de gamla vikingaseglen --- de yngre sprisegel. Varje båt hade 4 mans besättning, och varje man hade 20 garn. Så for de ut på nätterna och fiskade med sina flytgarn. I Svanhalla fanns ett salteri, och där saltade de med sin torsk och ströming, och sen seglade de till Kalmar, Mönsterås och Oskarshamn och sålde den. 1925 predikade jag i Mönsterås, och då låg det i hamnen båtar från Stenshamn och Ungskär, så ännu pågick

den handeln. Den höll nog på in på 30 - talet. Men det var inte alltid de fick något för sin fisk. Det lägsta pris min far mindes var 5 öre valen (en val = 80 st. sillar) på Svanhalla strand.

Skräväsendet var kvar länge här och verkade hindrande. Min farfar var skräddarmästare, och han hade lärlingar som slet och svalt, och han vakade noga över att ingen idkade skräddaryrket utan att ha fått mästarbrev. Men här var inte mycket hantverkare: Skräddare, snickare och smeder, men det var nog dåligt för skomakaren. Här hade vi ju träskor --- jag har själv fått till skolan i helträskor.

1867, då det var nödår och missväxtår, gav havet mycket. Min far som var 9 år då, har berättat om tiggarskarorna som kom ned från Småland. På mornarna kunde det stå 30-20 skjutsar i Svanhalla, och då var fiskarna välsedda. Smålänningarna hade med sig mattor, träslöjdsvaror och enklare möbler och bytte till sig fisk. Så fattig trakten än varit, så har här alltid funnits tiggare. Ända fram till första världskriget vandrade de runt här med sin påsar.

Socknens religiösa historia:

Karlskrona har alltså aldrig påverkat bygden här. Den första impulsen utifrån, som jag har kunnat spåra, var från Petter Lorens Sellergren --- en präst i Hälleberga i Småland. För att lyssna till honom gick folk långväga till fots och övfr 3 stift, Kalmar, Växjö och Lund övade han stor inflytande. Här i Torhamn

var det några som gått den långa vägen, ungefär 12 mil, hört honom och efter det ändrat hela sitt levne. De allra första hette Helena Kolla, en märkelig och tydligen högt begåvad kvinna här i Flyet X (Sibbaboda), Olaus Karlsson, Oskar Karlsson och Halte Johan i Möckleryd. Deras personlighet och omvändelse intresserade en ung man Olof Pettersson i Svanhalla (1847 - 70). Han gick till Helena Kolla lyssnade på dessa märkliga ting och blev djupt intresserad. Han lärde sig läsa och köpte, vilket var mycket egendomligt på den tiden: Johan Arndts Sanna Kristendom, Kristian Scriver's Sjalaskatt, gamla psalmboken och Moses och Lamsens visor. Jag har sett några av dessa gamla böcker --- så flitigt använda. Han påverkade i sin tur sina kusiner Olaus Andersson och Måns Olsson. Dessa tre och en man som bodde här i "Flyet", hans namn har jag glömt, blev ett litet lag, som hade Helena Kolla som lärarinna. De blev utkallade till prästen och togs i förhör --- de ansågs farliga ---, men de fortsatte. De tog hit Blinde Hans, en lärjunge till sångaren och trubaduren Oskar Arnfeldt, och han var här några gånger på 60 - 70-talet och predikade.

Olaus Pettersson var nog en man, som skiljde sig från andra. Han blev aldrig mer än en yngling --- han dog vid 23 års ålder --- men han hann uträtta mycket. Antagligen var han framsynt, för han lär ha kunnat se långt i förväg vad som skulle hända och gå långa vägar för att varna folk. Han förutsade sin egen snara död, och då han var fiskare, trodde han att han skulle dö på sjön

och lät namna alla sina underskjortor, för att de lätt skulle känna igen honom, när han hittades. Men han dog i vad de kallade tarmvred --- det var väl blindtarmen --- och där han låg sjuk, upprepade han gång på gång: 'Så som Jesus smärta var, ingens smärta varit har'.

Hans far förföljde honom, han kunde aldrig förstå sonen, men det gjorde ingen effekt. Han kunde gå ned till hamnen, när de sålde brännvin där, och köpa hela lagret för sina få slantar och slå ut spriten i sjön. Han kunde ge bort sin bästa rock till den fattige som ingen hade. Och när han dog berättas det, att han lades på likvagnen i Svanhalla och drogs med häst därifrån, men i Truse-ryd mötte kyrkfolket, spände från hästen och drog själva till kyrkan i Torhamn. När de kom dit, sägs det, att prästen gick utanför muren för att ta emot honom. Det lär prästen aldrig ha gjort förr, men så stor var till sist ^{hans} prästens vörndnad för den unga pojken. Och som seden var hade man målat och prytt brädlappar och ställt mot muren istället för kransar, och på hans grav planterade en liten flicka Tornblad en ceder --- en kvist från det trädet har jag i en gammal psalmbok.

Sen kom det ju predikanter hit ut, och då var marken förberedd av dessa ynglingar. Men jag vet att det blev en hel del fejder och förföljelser, och Måns Olsson har själv berättat för mig, att han for upp till Oslo för att träffa kung Oscar, som var där då. Men kungen hade farit till Marstrand, så Måns fick fara

efter och träffa honom där. Månd blev förstäss mållös, så kungen fick hjälpa honom på traven, fick höra om besvärligheterna och ~~kä~~ och lovade att ta ~~sk~~ saken under övervägande.

Genom August Andersson från Kalmar --- Häst - August --- skedde sen den stora väckelsen. Den väskelse han gav skiljde sig från många andras --- de som då fälstes blev verkligen allvarliga och fina människor. Jag minns många av dem från det jag var barn, men sen har här blivit stor splittring och många fejder --- det hela ett mycket ömtåligt kapitel, som jag inte gärna vill tala om.

Meddelat utanför LUF 73:

Lekar:

"Slå trill": Ungdomar av båda könen samlades på vägen på kvällarna ibland och då kunde de leka denna lek. Man delade upp sig i 2 lag och alla hade slagtrån --- ibland bara sin träsko --- och så en trissa. Den var gjord av en avsågad bit av en trästock. Så slog man trissan mellan lagen, och den fick inte slå i marken. Gjorde den det, fick det lag som inte kunnat hindra den flytta sig till nedslagsstället. Det lag som lyckades slå det andra ut ur byn var det vinnande. Den leken fanns så sent som 1913.

"Pottiboll": Var och en hade en grop, som man försvarade med en stake. En fick gå runt med boll och stake och försöka komma ned i någons grop. Hela tiden sjöngs en växelsång: "Jag går med horan" -- "Hur länge har du gått med henne?" --- "Sen mor mins dagar" --- o.s.v.

Vidskepelse:

Hade man tandvärk, skulle man ta en speta och sticka den så djupt i den onda tandens rot, att den blev blodög. Sen skulle man leta upp ett träd, oftast en björk, som var kluven --- hade två stammar. Man skulle skära hål i barken, stoppa in spetan, stoppa till hålet, och så var tandvärken borta. Det berättas om en man att han högg ned ett sådant där träd, och genast fick han allt det

onda, som var instoppat i det trädet i sig och kunde knappt släpa sig till sin säng och dö där.

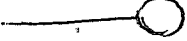
Fick man ont i ryggen, skulle man ta en yxa och hugga i dörrtröskeln. Då skulle någon fråga: "Vad hugger du för?" --- "Jag hugger, jag hugger, jag hugger ut skottet". Och så högg man in skottet i tröskeln.

Min fars en kusin säges ha blivit förgjord av ett trollnystan. Han var en mycket skicklig fiskare, och det väckte naturligtvis avund. Särskilt var det en man som var avundsjuk, och han tog sig för att göra ett trollnystan. Det var gjort av: en benbit från kyrkogården, sporrarna från en tupp, gälarna av en fisk, lite avskrapad malm från kyrkklockan tagen någon bestämd natt, och en droppe blod från sig själv. Över det där skulle man läsa någon slags besvärjelse, linda in det i ullgarn och lägga det, där den man ville skada kunde tänkas hitta det och börja nysta upp det. Min fars kusin hittade den avundsamme mannens nystan under tellet i sin båt och blev efter en tid vansinnig.

Ett sätt att visa sitt förakt, var t.ex. att bjuda på locknad mjölk (surmjölk) ur en huvudskål. Det vet jag att en hatad klockare blev bjuden av en gumma i Truseryd en gång.

I Altarkorran (altare av sten uppe i myrmarkerna söder om Ljungåsvägen mellan Truseryd och Steneryd) vet jag att man offrade pengar så sent som för 60 år sen, t.ex. i hopp om att bli fruktsam.

Myrmarkerna där hängde för övrigt ihop med en remsa, som gick ända från norr om Sibbaboda, så man på vintern kunde åka skridskor hela vägen ned. Men det är helt utdikad nu.

Grisslen --- träs-pade vid brödbak

Ledika --- den lilla inbyggda lådan inne i kistan vid dess ena gavel (där brukade bondmoröna gömma sitt socker--- så dyrbar var den varan). Under den fanns ofta ett lönnfack, där gårdens handlingar förvarades.

Den första fotogenlampan i Svanhalla köptes när min faster gifte sig på 1870 - talet. Tidigare hade de fisklevertranlampor. Tranen bereddes så, att sillövern togs till vara och lades i ett trätråg, som ställdes på kant mot en solig vägg. Solen stekte då ut tranen, som samlades upp och silades. Lamporna var öppna så skålar med snipa för veken att ligga i --- som de heliga jungfrurnas oljelampor på enklare tryck.

"Vädersusaren"

Om en man som hette Ola Henriks berättas gärna, att när han ~~första~~ första gången fick se en cykel ---- en sådan där med ett stort och ett litet hjul --- kom körades längs vägen med ett par oxar. De blev så rädda, att en av dem hoppade över muren vid vägkanten. Så kom där en och frågade varför i allsin dar han körde på det sättet. "Oh", sa Ola Henriks, "där kom en vädersusare och skrämde dem."